

поетът Иозеф Холичек и езиковедът Ян Гебауер превеждат много от включените в него песни. Оценка за Миладинови като пламенни обществени дейатели и книжовници изразяват стихотворенията и други публикации, които се обнародват в България и в останалите славянски страни. Райко Жинзифов написва [стихотворението „Вдовица“ и отпечатва в бр. 46, 48 от 1862 г. на руския вестник „День“ първата обширна статия, в която се дават подробни сведения за живота и многостранната им дейност, Любен Каравелов им посвещава битовата си повест „Българи от старо време“ и очерка за Вук Караджич. Величието на Миладиновото дело надхвърля границите на Възраждането, за да призове по-късно вдъхновението на Вазов за стихотворението „Братя Миладинови“, на чешкия поет Сватоплук Чех за одата „На братя Миладинови“, на полския писател Вацлав Володзко за повестта „Кървава придобивка“.

Сборникът на Миладиновци разкрива пред много от творците на художественото ни слово, работили преди и след Освобождението, силата и обаянието на фолклора, посочва им образци на завладяваща поетическа образност. Той, според спомените на Царевна Миладинова, е настолна книга на Стоян Михайловски, от него идва силното влечение на Добри Войников към македонската народна песен.¹ Без да проследяваме въздействието, което оказва върху творческото развитие на Вазов, Пенчо Славейков, Яворов и други майстори на български стих, ще посочим чрез един пример ролята, която играе в нашата възрожденска преводна книжнина. През 1865 г. един от абонатите на сборника, хасковският учител Т. Запрянов издава в български превод сантименталната повест на руския писател Богданович „Душенька“ под заглавие „Душица. Нравствена приказка“. И най-беглият паралел между превода и оригинала показва, че в случая имаме не преводно, а „побългарено“ произведение. Схващайки чуждия за българския читател сантиментализъм на творбата, Запрянов съкращава известни нейни части и редуцира разнежено-приповдигнатия ѝ стил чрез вмъкването на сюжетни моменти и използването на стилни фигури и образи от народното творчество, някои от които са черпани от сборника на Миладинови. По такъв начин се е получило произведение с реалистично-романтична обогатеност, което отговаря много повече на вкуса на тогавашния читател и на спецификата на литературното ни развитие, отколкото самият оригинал.

Фолклорната сбирка на Миладинови и днес, сто години след нейното отпечатване, продължава да буди интерес като една от реликвите на националното ни възраждане и като богат източник за фолклорни, литературни, езиковедски и етнографски изследвания.

¹ Вж. Царевна Миладинова-Алексиева, Епоха, земя и хора. [София 1939, стр. 44—45, 48—55.

ИЛИЯ КОНЕВ

КОНСТАНТИН МИЛАДИНОВ И ХЪРВАТСКИЯТ ЕПИСКОП ЩРОСМАЙЕР

Сътрудничеството на наши писатели и книжовници от Възраждането с културни и обществено-политически дейци в други славянски страни е важна отличителна черта на тяхната книжовна и народопросветна дейност. Любен Каравелов, Нешо Бончев, Марин Дринов, Христо Ботев, Райко Жинзифов, Константин Миладинсв и още много техни съвременници сеучат в Русия и другаде, където се запознават с видни общественици, писатели и публицисти, които им оказват ценно съдействие. В писмата си до

тях нашите възрожденци отправят молби за услуги от различно естество, застъпват се за свои сънародници, отишли да се учат в Русия или Чехия, изказват топла благодарност от свое име и от името на българския народ. Установените между тях връзки в сериода на националното ни възраждане са напълно естествено и необходимо явление и несъмнени положителни последици. В своето бурно обществено-политическо и културно развитие българският народ привлича вниманието на други, по-напреднали от него народи, получава материалната и морална подкрепа на изтъкнати слависти, учени и държавници, създава произведения, които се посрещат с голям интерес в редица страни. Стремехът на българските книжовници да установят близки и трайни връзки с повече и авторитетни представители на славянството всъщност представлява стремеж за свързването на нашата нова литература и култура с националната култура на други народи. С най-съществените си прояви личните връзки и познания на нашите книжовници благоприятствуват за развитието на родната литература и култура, за утвърждаването на националните традиции. В това се състои днес тяхното културно-историческо значение.

В такава светлина трябва да разглеждаме и особено близките отношения между Константин Миладинов и хърватския епископ Йосиф Юрий Щросмайер, независимо от това, че той не е писател и в историята на хърватската литература не заема специално място. Както е известно, през 1860 г. Щросмайер поема всички разноски по отпечатването на сборника „Български народни песни“, по-късно издържа български младежи в духовните училища в Хърватско, отпуска на Българското книжовно дружество парична помощ, обявява се в защита на националните интереси на българския народ и пр. Не е излишно да се отбележи тук, че и самият Щросмайер е поддържал постоянна връзка с видни представители на славянството, разбирайки добре необходимостта от творчески контакт с тях, от размяна на мисли по различни въпроси, интересували хърватския и останалите славянски народи. Неговата богата кореспонденция свидетелствува най-вече за положителното въздействие на близките му отношения с различни дейци върху обществено-политическото и културно развитие на Хърватско през миналия век.¹

В нашата литературна наука са установени почти всички обстоятелства, при които става възможно запознаването на Щросмайер с Константин Миладинов, както и условията, при които протича отпечатването на сборника „Български народни песни“ — свързал щастливо името на хърватския епископ и прогресивната хърватска обществено-политическа и културна дейност с неговото културно развитие. През 1860 г. възпитаникът на Московския университет Константин Миладинов научава от руския периодичен печат (възможно е и от сръбските му състуденти в Русия) за благотелянията на Щросмайер и се обръща към него с молба да му помогне материално в издаването на сборника с народни песни, събирани в продължение на няколко години от него и брат му Димитър. Изненадан и трогнат от положителния отговор, възторженият студент заминава за Виена, където през пролетта на същата година се среща лично с хърватския епископ; след водените лични разговори, последният го поканва в Дяково, осигурява му там подходящи условия за работа върху окончателното подготвяне на сборника за печат и същевременно полага грижи за неговото разпространяване, като осигурява повече от сто абоната из средата на католическото свещеничество и учителиство в Хърватско и Словения.² Най-после Щросмайер заплаца и всички разноски по издаването на сборника, което му донася искрената благодарност и признателност не само на

¹ Josip Juraj Strossmayer. Dokumenti i korespondencija. Knjiga prva od god. 1815 do god. 1859. Izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Sabrao i uredio Ferdo Šišić, Zagreb, 1933.

² В края на сборника са отпечатани имената на всички спомоществатели, от които 13 са от Карловац, 17 — от Люблина, 20 — от Марибор, 31 — от Осиек, 30 (сред тях и проф. Витислав Ягич) — от Загреб, и др.

Константин Миладинов, но и на целия народ, чиито песни — за първи път събрани в една голяма книга, бързо стават достояние на културния свят. „Епископът го приел любезно и му обещал да издаде народните песни — пишат авторите на първата обширна биография на Щросмайер. Но поради това, че те са били записани с гръцка азбука, той е поискал да се отпечата с кирилица. . . Отигъл е заедно с епископа в Дяково, за да препише и подготви там песните за печат. За да бъде по-спокоен, Константин бил настанен в нашата семинария. Живял е в стаята, в която днес (1900—1903, б. м.) се намира библиотеката на семинарията“. След като отбелязват, че в свободните часове Миладинов често беседвал както с Щросмайер, така също с някои от преподавателите и административния персонал в семинарията, Цепелич и Павич дават и външна характеристика на младия книжовник, явно почерпена от лица, с които са разговаряли специално, търсейки от тях данни за дейността на епископа. „В душата и на епископа, и на тези приятели, и много други в Дяково, и днес живеее образът на честития Константин. Бил е среден на ръст, тънък, с черни очи, брада и мустаци. Имал е навярно около 30 години. Външно е бил много симпатичен, в разговори — кротък и мил, но с уморени очи и измъчен вид. Целият е горял от любов към потиснатите българи и се е оплаквал най-вече от гърците, особено от гръцкото духовенство и владичите-фанатисти, които са искали да унищожат българския народ, специално неговата интелигенция. . .“¹

Нека прибавим още и това, че Щросмайер е един от най-пламенните защитници на Димитър и Константин Миладинови пред австрийската и турската власт, като се обръща с писма до отговорни държавни чиновници, пред които доказва пълната им невинност, тяхното чисто родолюбие и моли да бъдат освободени от затвора. Запазени,² тези писма са неоспоримо свидетелство за положителното отношение на хърватския епископ не само към лично познатия му Константин Миладинов, спечелил го със своето трудолюбие и патриотично възпитание, но и към българския народ, за който е могъл да добие представа и по издадените вече с негово съдействие сватбени, трудови и хайдушки песни. Има нещо вярно в твърдението на поменатите автори Цепелич и Павич, че „вестта за смъртта на скъпите братя е отекнала твърде тъжно и в Дяково и в Загреб, където в оня час са разбирали повече, отколкото в самата България, какво са изгубили българите в тяхно лице. В онова време честитият Константин е бил познат повече у нас (в Хърватско, б. м.), отколкото в своето отечество.“³

Но при каква по-точно обществено-политическа обстановка хърватският епископ-католик взема решение да подкрепи младия книжовник с източно-православна вяра? Изчерпват ли се заслугите му към българския народ и култура само с паричната помощ по издаването на сборника „Български народни песни“? Представлява ли тази помощ прикритие на други, по-особени цели и стремежи, продиктувани от политическите интереси на католицизма като религиозно и политическо движение, или пък е плод главно на Щросмайеровото славнофилство, на неговото положително отношение към културното развитие на поробените южнославянски народи? Следи ли Щросмайер развитието на българската национална култура и допринася ли за утвърждаване книжовното дело на двамата братя? Ето въпросите, които поставя интересуваният ни проблем.

¹ Cepelić-Pavić, Josip Juraj Strossmayer. Biskup bosansko-djakački i sremski, god. 1850—1900. . . , U Zagrebu 1900—1904, стр. 771—772.

² За първи път у нас тези писма е преписал за свои цели в един от бележниците си проф. Иван Шишманов по време на своето гостуване в Дяково (1898 г.). Където имал възможност да се срещне и разговаря лично с Щросмайер. (Вж. архива му в БАН.) Изцяло на немски език те са отпечатани като приложение към статията на хърватския общественик и известно време ректор на Софийския държавен университет Ст. Юринич „Йосиф Юрай Щросмайер“ в СбНУ, кн. 22—23, стр. 54—58.

³ Цит. труд на Цепелич и Павич, стр. 773.

През 1860 г., когато Константин Миладинов се среща с Шросмайер във Виена, името на хърватския епископ е познато на културната общественост във всички славянски страни. За него се говори в Русия с чувство на уважение заради свободоловните му идеали, заради застъпничеството му пред висши държавници в полза на руския народ още от 1848 г. насам. Като говори за политическата атмосфера в Австро-унгария, Шросмайер казва следното в писмото си до Андрея Бърлич от 23 юни 1849 г.: „Докато Австрия е такава по мое мнение, макар и да е победила Унгария, тя няма никаква гаранция за бъдещето си. Гледайте само да разгаряте жарта на любовта към народността. Също така би било добре да пояснявате на народа, че русите са наши сънародници, че техният език с някои малки промени е наш език, че техните обичаи са наши обичаи, че техният закон с несъществена разлика е и наш закон. . . Затова ще се радвам много, ако някога нашите вестници пишат за русите хубаво“.¹ Няколко десетилетия по-късно, през 1877—1878 г. Шросмайер приветства участието на Русия в освободителната за южнославянските народи война, подкрепя справедливата борба на тези народи, отстоява правото им на национална независимост и свобода. Хърватският епископ печели симпатиите на руския народ най-сетне и със своето активно съдействие за „развитието на културните връзки между Хърватско и Русия“,² та напълно заслужено през 1875 г. бива избран за почетен член на Московския университет, а по-късно — и за почетен член на някои просветни дружества в Русия и Украйна.

Многобройни са документите, които са запазили и особено то разположение на чехи, поляци, словенци към приятеля и покровителя на тия народи — Шросмайер. Не са чужди на това всеобщо уважение към хърватския епископ и някои български младежи, които се учат или работят в Русия, Чехия, Сърбия или Хърватско. Така например Теодосий Икономов, който през 1860 г. е студент по филология в Пражкия университет, пише следното в една своя дописка, предназначена за в. „Дунавски лебед“, но останала необнародвана поради отрицателното отношение на Раковски към Шросмайер, за което ще стане дума: „Пръв подигнаха глава като по-силни, защото самото дворянство (благородний клас) йе в глава народнаго мръдания, унгары — казва той за освободителната борба на потиснатите от Австрия народи. Сетне то премина в Хърватско, както и във всички други славянски земи. Между тем правителството видя, че не може да се удържи при таквом положенно работ и ето, свика господарствен събор. . . В том събору сички народи имаха свои представители, малко или много родолюбци. . . Между словени хървати бяха особито в том огледу честити в лице своего дяковскаго епископа г-на Шросмайера, кой то мъжски и похвално за бранеше свой народ и затова доби име вечно славно“³ (к. м.). По-нататък Теодосий Икономов говори за австрийското правителство, което било принудено да провъзгласи равноправие за всички народности в австрийската империя. Неговата дописка е интересна за нас още и с това, че разкрива някои особености от политическото минало на Хърватско, които могат да ни обяснят отчасти и предразположението, което проявява Шросмайер в края на 60-те години към българския народ. „Между славянскими народи — продължава дописникът — най-повечето добиха право за уреждане народните си работи и в най-добро положение се намерват ние хървати. . . Сега в банских конференциях в Загребе, главном граде в Хърватско, разгледва се между друго най-главно и важно питание уобщо за сички южни славени: съединени Даламции с Хърватско-Славонско-Далматинско“⁴. В центъра на това движение, което не е трудно да се разбере, че е близко на идеята за единство на всички южнославянски народи, стои и Шросмайер. Популярен в Сърбия, Далмация, Словения и другаде, хърватският епископ до запознаването си с Констан-

¹ Вж. цит. изд. на Шросмайеровите писма, стр. 45.

² Большая сов. энцикл., т. 48, стр. 207.

³ Архив на Г. С. Раковски, т. II, София, БАН, 1957, стр. 813.

⁴ Никола Трайков, Архив на Г. С. Раковски, т. II, цит. изд., стр. 814

Миладинсв имал слаби, случайни връзки единствено с българския народ. Ето че желбата на московския възпитаник му предоставя случай да се запознае по-отблизо и с положението на българите, да установи непосреден контакт с българската интелигенция. При това в същото време в България прониква униатството и на основата на острите, непримирими противоречия между българското население и гръцкото фанаритско духовенство то намира свои привърженици в много градове и села. Интересите на френската и австрийската политика на Балканите, специално в България, също съдействуват за проникването на униатството. Така още в 1859 г. населението в Кукуш и Дойран не успяло да се освободи от гръцкия владика, въпреки положените за това усилия, отказва да се подчинява на патриаршията и приема по тактически съображения униатството. Уплашена от тази ориентация на кукушани към униатството, патриаршията се съгласява да удовлетвори по-съществените им искания за самостоятелност, поради което населението на Кукуш скоро се отдръпва от римската католическа църква и прекъсва всякакви преговори с нейните мисионери.¹ Вън от това обаче, в България съществували и някои обективни условия за проникването на униатството. Колко реална, макар и не така голяма, е била опасността от разпространяването му личи от бурната реакция в тогавашния периодичен печат срещу униатството, а също и от нарочно издадената през 1858 г. в Москва брошура „Православни църковни братства в югозападна Русия“, отпечатана в 10,000 екз. и разпратена безплатно в България, главно в Македония. В предговора към брошурата, написан от нейния преводач Константин Миладинов, четем: „Недавна во „Българските книжици“ прочитаме една статия под заглавие „Уния“, коя тамо се обяснява така: „Уния е присоединение от някоя православна църква под духовната власт от римский папа, без да променит догматът си“. На такво мнение можит секог: от нас да подумат, че унията сосем не е опасна за православието и че ние настъде без никаков вред можеме да я приимиме. . . Читающем тая книга — пише преводачът, — чувствуваш що унията, подкопвешцем основите от православието, унищоживит и народността; чувствуеш, че кой искрено желае да подкрепит народността, требит да се старает да поддръжвит православието“² (к. м.). Това становище, отличаващо дълбоко Миладинов от Шросмайер, се споделя от Раковски, Славейков, по-късно от Каравелов и други, които непрекъснато изтъкват, че интересите на духовното и политическо освобождение на българския народ не отговарят на ония цели, които преследва католицизмът като религия и политическо движение.

Йосиф Юрий Шросмайер, заинтересован от разпространението на католицизма във всички славянски страни и същевременно убеден привърженик на идеята за славянско единство, която в неговата концепция определя важна мисия на католическата църква, никак не е бил безразличен към създаващите се в България (макар и временно) условия за усвояване на униатството. Станало религия на хърватския и други славянски народи, Шросмайер е считал за естествено и благоприятно съединяването му с национално-освободителната борба на поробените славянски народи, с усилията им за изграждане на братско разбирателство и единство в борбата срещу общия враг. Но според дълбокото убеждение на хърватския епископ на същата цел ще служи и обединяването на източно-православната и западно-католическата църква, което — осъществено на равноправни начала — ще ускори благоприятното разрешаване на най-важните за славяните политически въпроси. И за да допринесе практически за осъществяването на тази идея, той настоява празника на солунските братя Кирил и Методий да бъде обявен и за празник на католическата църква, която преди векове е била най-злостният противник на славянската писменост и култура; дава пари за построяването на параклиси в Лорето и Рим в памет на Кирил и Методий; обявява се против разпалването на противоречията между източно-православната и западно-католическата църква.

¹ История на България, т. I, София, 1954, стр. 348—350.

² Константин Миладинов, преведената брошура.

Няма никакво съмнение, че от всичко най-голямо значение за Константин Миладинов има привързаността на Щросмайер към южнославянските народи, неговата педра морална и материална подкрепа на тяхното културно развитие, собствените му думи „любовта към славянството е любов роднинска, дълг на всеки човек“. Не случайно в посвещението към сборника, един екземпляр от който му поднася лично¹, той изповядва: „Ваша Пресветлост глобоко почувствува, че народното обобразяване е най-големият ръчителство за благоденствието од народст; и нищо пред него не щадещем, щедро секога и секаде помогна в полезни издавания и училищни потребности. При сите тие благородни стремления Ваша Превозвишеност благоизволи да обърни внимание и на най-южните славяни българи и да покажит великодушното си участие в издаването на това общополезно съкровище. . .“ „Великодушният покровител на народната книжница“ — така нарича Щросмайер Константин Миладинов в сърдечно написаното посвещение към сборника.²

Дали Щросмайер с знаел още по време на първата си среща с Миладинов във Виена, че младият книжовник е превел брошурата „Православни църковни братства в югозападна Русия“, не може да се каже с положителност. Ала няма никакво съмнение, че той е бил добре осведомен за активната съпротива на българския народ в неговото мнозинство спрямо униатството, на което и Димитър Миладинов е давал решителен отпор.³ Малко по-късно той има вече под ръка преведената от Константин Миладинов брошура, подарена на библиотеката при семинарията, научава се за вестника на Раковски „Дунавски лебед“, посветен изцяло на борбата срещу униатството,⁴ прочее. Но и да е знаел за твърдата позиция на Миладинов спрямо привържениците на католицизма в България, Щросмайер пак не би се колебал да подкрепи молбата му, за да остане верен, от една страна, на убеждението си за славянско единство, и от друга — на интересите на хърватската католическа църква, пред която в периода на националистичното възбуждане на Хърватско са стоели за разрешаване национални и общославянски задачи, чужди до известна степен на римската католическа църква. В този смисъл не е лишено от основание твърдението на Михаил Арнаудов, че „Щросмайер подпомага Константина Миладинова. . . и по мотиви, които образуват дял от цялостния му план за един хърватско-български съюз. . .“⁴ Не е без значение тук и обстоятелството, че

¹ Щросмайер е пазел подарения му екземпляр от сборника като една от най-ценните книги, които е притежавал. Това личи дори и от великолепната позлатена подвързия на този екземпляр, направена, види се, по негово предложение и идея. Същият екземпляр сега се пази в Старопечатния отдел на Народната библиотека в София.

² В своята публикация „За посветата на J. J. Штросмайер“ („Годишен сборник, Филозофски факултет на университетот в Скопје“, кн. 7, 1954, стр. 53—59) Харалампи Поленакович съобщава, че е намерил в архива на Историческия институт при академията в Загреб самото посвещение в ръкопис от друга ръка, на хърватски език. Като се спира на някои крайно незначителни различия между запаяния в архива ръкопис и печатания в сборника текст на посвещението, Поленакович стига до извода, че Константин Миладинов едва ли е автор на посвещението. Според Поленакович пък представлява клише, предназначено за подобни случаи, а Миладинов само е превел на своя език предложението му текст и е поставил името си под него (стр. 58—59). Няма никакво сериозно основание обаче за подобно твърдение. Възможно е западеният ръкопис, по който — както личи от публикуваните факсимилети — няма никакви бележки, да представлява препис с латиница на съчинения от Константин Миладинов текст, предназначен лично за Щросмайер или пък за обнародване в хърватския печат. Арестуването на Миладинов и предприетите мерки за освобождаването му е налагало на Щросмайер да има точен превод от това посвещение, за да го използва при нужда.

³ Пътном може да се предположи, че Димитър Миладинов също е познавал Щросмайер като хърватски деец и по време на своите обиколки през 1856 г. из Босна и Херцеговина е могъл да научи някои подробности за неговата дейност.

⁴ Михаил Арнаудов, Братя Миладинови. Живот и дейност, София, 1943, стр. 159.

по същото време хърватската прогресивна общественост следи с братски интерес национално-освободителната и черковна борба на българския народ, солидаризира се с него и от страниците на някои вестници и списания уверява го в своята морална подкрепа. Щросмайер не е имал никаква изгода да се противопоставя на това настроение на хърватския народ, напротив — бил е задължен от самите обстоятелства да се съблъсква с него, защото в оня период на национален и духовен подъем той самият се явява като привърженик и пропагандатор на идеята за славянско единство и разбирателство.

В усилията си да изяснят правилно обстоятелствата, които заставят Щросмайер да се отнесе така положително към молбата на Миладинов, някои автори долавят у хърватския епископ намерение да направи от младия книжовник привърженик и апостол на католицизма в България, особено в Македония. Това му намерение, според тях, е единствената и крайна цел на оказаната щедра материална подкрепа.¹ Най-съществените основания за подобно твърдение представляват писмото на Щросмайер от 28. XII 1861 г. до граф Рехберг, министър на външните работи на Авструнгария, в което се казва, че Миладинов е спечелен за интересите на католицизма², и крайно рязката позиция на Раковски спрямо Щросмайер, отразена в статията му „Начало движения католицизма в България“, отпечатана скоро след издаването на сборника „Български народни песни“, в брой 44 на в. „Дунавски лебед“ от 1. VIII. 1861 г. „В тая исуитска пропаганда — пише Раковски — е помесен и познатий хърватин Стросмайер, епископ босански и проч. от папска страна, кой под видом родолюбия лъсти и мами някои си простодушни българи. Той има преписки с лазаристи в Цариград върху това движение и най-паче ся труди в Македония да впосей религиозний раздор и да въведе католицизма. На негови разносци ся печатат и няколко си книги на сръбски и български и пръскат ся в Турция да лъстят православни християни да приемнат католицизъм“. Впрочем, два месеца преди това, в брой 33 на вестника си от 11 май 1861 г., Раковски споменава в същия смисъл името на Щросмайер, за да свърже неговата личност с твърде съмнителната дейност на Йован Чокарлян от Велики Гечкерек в полза на униатството в България.³

Поменатото твърдение на Щросмайер, че Константин Миладинов бил спечелен за „католическата партия“ се съдържа не в първото, а във второто му писмо до граф Рехберг, пред когото хърватският епископ трябвало да привежда нови и по-убедителни доказателства за невинността на младия книжовник, тъй като изгледите за освобождаването на двамата братя не вдъхвали особена надежда. И в желанието си да приведе такава аргументация Щросмайер изказва мисълта, че дори българските народни песни, които той е издал със свои средства, служат единствено на католическата пропаганда в България — един явно несъстоятелен аргумент, защото подобна политическа и религиозна мисия на сборника би се отразила върху подбора на песните и тяхната

¹ В цитирания труд проф. Арнаудов не решава окончателно въпроса, защото липсват несъмнени доказателства. Но превес взема мисълта му, че Щросмайер е успял да спечели Миладинов за целите на католическата църква.

² В това писмо Щросмайер казва: Миладинов принадлежи без всякакво съмнение към католическата партия. Аз познавам много добре този мъж и неговата цел; много често и подробно съм разговарял с него по този въпрос. Народните песни на българите, отпечатани с мои средства, не могат да имат никаква друга цел освен висшата цел да служат на католическата партия. (к. м.) (Цитирам по „Зборник за историју, језик и књижевност српског народа“, друго одељење, књига V, Београд, 1932, стр. 342).

³ Вж. статията му „Папицашки мисионери“ в брой 33 на в. „Дунавски лебед“, стр. 141 и голямата статия „Отговор Чокърлянѹ показаящ, чи Вѣсточная църква е истинна православна“, преведена от сръбски и напечатана в същия вестник по повод на брошурата му „Православие или коя църква по-право учи — Източна или Западна“, посветена на сръбския народ. (Вж. някои подробности и в том първи от архива на Раковски, издаден от БАН, 1952, стр. 246—247 и др.)

подредба, би намерила израз в предговора или в коментара към тях.¹ Впрочем това твърдение донякъде звучи и като самооправдание: аз издадох най-значителното книжовно дело на Миладинови, а то е в духа на католицизма! Макар и да не разполагаме с по-убедителни доказателства, които бихме могли да съпоставим критично с някои мисли на Шросмайер в писмата му до граф Рехберг, мъчно можем да приемем за истинно твърдението му, че е спечелил Миладинов за „католическата партия“, макар и да е приказвал с него „много пъти и подробно по този въпрос“. В тези разговори Константин Миладинов не е бил пасивен слушател, а активен събеседник,² който е изтъквал пред епископа значението на православието в национално-освободителната борба на българите, давайки му с това повод да изтъква необходимостта от обединяването на източно-православната и западно-католическата църкви тогава. С това положение вероятно се е съгласил и самият Миладинов, защото е имал възможност да се убеди, че при условията в Хърватско католицизмът може да играе онази положителна роля, която у нас единствено православната църква била в състояние да изпълни. Едно движение за премахването на националните противоречия между славяните и в тази насока е било несъмнено положително явление.

Как да си обясним цитираното изказване на Раковски, който през 1861 г. е в Белград, по-близо до Загреб, и несъмнено има възможност да чуе мнението и на някои сръбски дейци. Отношението на Раковски е напълно в духа на онази линия, която в „Дунавски лебед“ следва в продължение на една година, за да предпази нашето национално-освободително и черковно движение от чужди, пагубни за него влияния. Но в смелата, последователна борба срещу застъпниците на униатството в България, бранейки интересите на православието, редакторът на „Дунавски лебед“ изпада в неоправдан субективизъм, стига до тенденциозни, прибрзани и пресилени обобщения на някои единични факти. За него е непозната мисълта за обединяването на източно-православната и западно-католическата църкви в славянските страни. Напротив, привързаността на хърватския народ към католицизма и участието на Шросмайер в посочената „исуитска пропаганда“ за Раковски е достатъчен повод да се отнася скептично към борбата на този народ за изграждане на едно южнославянско единство. „Глас югославяинства, когото учения част чехов и хорватов искат да ся чуе и в Балкански полуостров, никога не ще наиде приятен отзив, докогато тии са подчинени под такова едно фанатическо свещенство... Учени чехи и хървати добро би било по-първо да са постараят да са освободят от такова едно фанатическо свещенство, кое държи народа им в священно-е си робство (к. м.) — съветва той — и тогава иска бъдат уверени, че сички славяни, коим тий днес искат да внушат югославянска идея, щат послуша глас им и гъту един най-умилен и братски глас“. В светлината на тази позиция на Раковски спрямо католицизма изобщо не ни учудва и обстоятелството, че във в. „Дунавски лебед“ не е отделено почти никакво място за обществено-политическия и културен живот на хърватския народ, за неговите борби и идеали, макар че редакторът му поддържа връзки с Кукулевич—Сакцински и други хърватски дейци, също привърженици на католицизма. Още едно обстоятелство следва да бъде пояснено тук: едва ли се отнася за Миладинов и сборника „Български народни песни“ твър-

¹ Известен е в науката спорът на Каравелов с Иван Аксаков, който му отпуснал заем за издаването на сборника „Паметници народного быта болгар“ и настоявал да бъде оформен в духа на неговите разбирания за народното творчество. Но Каравелов решително се противопоставил на подобно внушение и в сътрудничество с Приков издал сборника в съгласие със своите възгледи за фолклора.

² Такав е бил Константин Миладинов и в отношенията си с Иван Аксаков и други представители на Московския славянски комитет, които често изказвали недружелюбни мисли за „малките славянчета“ — южнославянските народи. Константин Миладинов реагирал на подобни изказвания и едва ли би допуснал каквато и да е зависимост от страна на Шросмайер.

денето на Раковски, че със средства на Щросмайер „ся печатат и няколко си книги на сръбски и български и пръскат ся в Турция да лъстят православни християни да приемнат католицизъм“. Както вече бе отбелязано, сборникът „Български народни песни“ — единствената книга, издадена от Константин Миладинов със средства на Щросмайер, не е имал за задача „да лъсти православни християни да приемнат католицизъм“.

Едно критично отношение в духа на изказаните от Раковски мисли спрямо изказаната от Щросмайер не само материална помощ ни призовава към максимална предпазливост. Имаше случай да отбележим, че предположението на хърватския епископ към Миладинов и българите не е случайно, изолирано явление, а до голяма степен подготвено и обусловено от искрените симпатии на прогресивната общественост в Хърватско, Босна, Херцеговина, Сърбия към българската възрожденска интелигенция, към братята Димитър и Константин Миладинови. В своя литературен сборник „Бисер“, издаден в Загреб през 1863 г., Никола Стокан помества на стр. 64—66 „две народни български приказки“, предадени му от Константин Миладинов, навярно преди да напусне Загреб¹, а вестникът на Данило Медакович „Сръбски дневник“ в броя си от 20 февруари 1862 г. известява своите читатели за трагичната смърт на двамата братя: „В Белград достигна вест от Цариград, че познатият български писател Димитър Миладинов е арестуван в Струга и от там отведен в Цариград и хвърлен в тъмница. Миладинов е заподозрян като руски агент... Димитър Миладинов има още един по-малък брат Константин, който се е учил в Русия и със средства на епископ Щросмайер е издал в Загреб народни български песни, събрани от брат му. Научил за съдбата на своя брат, той е отишъл веднага в Цариград, но тук, наклеветен от гръко-фанариотската партия, също хвърлен в затвора...“ Това отношение към Миладинови е намерило израз още в статията на Милан Йованович „Нашите братя българи“ (в. „Глас народа“, III, бр. 19, 13. V. 1873, стр. 145—146) и в много други статии в сръбския и хърватския периодичен печат, от които стига до нас не някакво користо отношение към българския народ, а свежият полъх на разбирателството и сътрудничеството между всички южнославянски народи в периода на тяхното възрождане.

Трябва определено да се каже, че макар и да е бил заинтересован от по-широкото разпространение на католицизма, или по-точно — от обединяването на западно-католическата и източно-православната църква, Щросмайер не се е стремил към създаване на близки връзки с привържениците на унитарството в България, нито пък е искал непременно да отклони Миладинов от православиято. Основното в отношенията му с българския книжовник е неговото славянофилство, неговата идея за обединяването на западно-католическата и източно-православната църква в периода на национално-освободителната борба на южните славяни. Разбира се, тук не са изключени и някои чисто национални стремежи и идеали — въздигането на Хърватско в стожер на южнославянските народи и пр. Но не това е важното. Не може да не ни направи впечатление фактът, че името на хърватския епископ дори и не се споменава във в. „България“, който играе главна роля в пропагандирането на католицизма сред българския народ. А редакторът на същия вестник Драган Цанков е имал щастлив повод — издаването на сборника „Български народни песни“ със средства на Щросмайер — да направи това. Той е знаел за отпечатването на сборника, защото анонимният автор на дописките срещу Раковски от Пещи² заявява, че следи редовно „Дунавски лебед“, в който е могъл да прочете обявлението на Константин Миладинов за издаването на сборника.

¹ В сборника на Стокан е отбелязано точно така: Две народни български приказки. (Од Прилепа). Прибщи К. Миладинов: 1. Цар и синове си; 2. Златар и майстор.
² Един пътник, готов на отговор, Забележки върху съчиненията на Г. Раковскаго, в. „България“, III, броя от 17. IV. 1861, стр. 108; бр. 112, 10. V. 1861, стр. 90—91, стр. 100—101.

Впрочем, не случайно популяризирането на Шросмайеровото дело сред българския народ се извършва не от Драган Цанков и неговите съмишленици, а от Васил Стоянов, Петко Славейков, Георги Бенев и други — всичките привърженици на източно-православната църква и на идеята за единство на южно-славянските народи. Другояче и не можеше да бъде, защото при тогавашните общественно-политически и културни условия вдъхновителите на униатството в България имат по-скоро предвид римската католическа църква, отколкото идеята на Шросмайер за своеобразно съчетаване на католицизма с национално-освободителната борба на южно-славянските народи, за обединяването на източно-православната и западно-католическата църкви в защита на общите славянски интереси. Прави впечатление, че в малкото на брой и в повечето случаи къси съобщения за Шросмайер се изтъкват заслугите му по издаването на Миладиновия сборник и противоречията му с римския папа Пий IX, отколкото принадлежността му към католическата църква изобщо. Така, в брой 53 на в. „Македония“ от 5. XI. 1868 г. Петко Славейков, като отбелязва възторженото посрещане на хърватския епископ в Белград през същата година и неговите огромни заслуги за хърватския народ, пише: „Но с плодовете на неговите славни подаръци не са ся наслаждавали само хърватите, а и сърбите, даже и българите. Кой положи 70,000 гроша да ся напечатат Миладиновите „Български народни песни“? Кой полага всяка година до 15,000 гроша да се учат четири българчета в Загреб? Пак Шросмайер. Ний ся още надеем, че течението на неговите благодеяния относително и към нас българите няма да се пресече никогаж, като си напомним оназ отеческа благосклонност и любов, която е показвал досега към народът, който е брат на хърватский“. В същия дух са написани белешките и статиите в брой 48 на в. „Право“ от 24. I. 1870 г., в брой 41 на в. „Македония“ от 11. IV. 1870 г., във в. „Отечество“ от 28. II. 1870 г. и пр., в които се коментира прочутата реч на Шросмайер срещу предложението да бъде провъзгласен за непогрешим папа Пий IX. „В „Correspondans Slave“ — бърза да съобщи редакторът на в. „Свобода“ — е поместена следващата телеграма из Рим: Съставило се съзаклятие за да убият Йосифа Стросмайера, епископът хърватски (дяковаки), защото той в едно заседание на съборът говорил против езуитите и техните поучения“¹. А в следващия брой добавя: „Пишат ни из Загреб, че либералната хърватска партия пратила И. Стросмаеру адрес, в която го благодари за неговите либерални идеи, които е той изказал на съборът в Рим...“² Че на българския народ Шросмайер става известен не с усилията си да наложи униатството като черковно и политическо движение в България, а единствено със заслугите си по издаването на сборника, личи също от статията на Г. Бенев в „Летоструй или късен календар за проста година 1873“, от съчинението на Луи Леже „Славянски свят, пътуване и литература“, една част от което в превод на български бива поместено в сп. „Читалище“, редактор и сътрудник на което е Славейков; „Ний го представяме прочее на своите читатели като един високо заслужил и знаменит мъж на славянското племе — пише преводачът. А нашето духовенство, нашите владци, желали бихме да потърсяха в него идеал на владика, образец за подражание, огледало на високата и благородна служба, която са поели върху си...“³ И още: „Той е жертвувал освен това едно голямо количество за напечатването на една от най-сериозните книги, които притежава слабата ни йоме книжнина: искаме да кажем за Българските народни песни, събрани от покойните приснопаветни братя Константина и Димитра Миладинови“⁴. Все тази заслуга бива изтъквана на първо място в една сказка на Васил Стоянов в Свищов

¹ В. Свобода, I, 1870, бр. 10, стр. 79.

² В. Свобода, I, бр. 11, стр. 88.

³ Аналогична мисъл срещаме и в писмото на В. Д. Стоянов до епископ Климент (Васил Друмев) от 17. IX. 1875 г. (Вж. Документи за историята на Българското книжовно дружество в Браила, София, БАН, 1958, стр. 490.)

⁴ Сп. Читалище, V, кн. I, I. I. 1875, стр. 14—15, стр. 20.

през 1872 г.,¹ в писма на Книжовното дружество и други просветни организации изпращани на Щросмайер по различни поводи, в статии и спомени за него, написани от Иван Шишманов,² Стефан Юринич,³ Тадея Шмичиклас,⁴ Иван Вазов⁵ и други

Както пише авторът на първата обширна биография на Щросмайер, в часовете на отход от упорития труд по преписването на сборника Константин Миладинов разговарял със своя благодетел и близки негови сътрудници. В тия разговори не само младият книжовник е слушал с внимание разсъжденията на хърватския епископ по едни или други въпроси, но и последният е получавал от Миладинов ценни сведения за развитието на българската литература, за положението на българския народ и социалнолюбивите идеали на неговата интелигенция. Така у Щросмайер се оформя една сравнително пълна и положителна представа за българския народ, която му дава основание да се застъпва за неговите права, когато е необходимо и има възможност да стори това. На 10 декември 1860 г. например Щросмайер, който до тогава е общувал с Миладинов няколко месеца, изпраща до съвета на бановите в Загреб своето писмено предложение за създаването на югославянска академия на науките, в което казва: „В туй хоро (на славяните, б. м.) биха могли да се доближат и трудолюбивите българи. Те са народ многолюден, до 5,000,000 жители, а освен това те заслужават всичкото ни внимание и за това, дето някога са били първи на книжовното поле и в туй отношение са предвождали не само южните, но и северните славяни, а пак в по-ново време тоя народ показва, че в него не е угаснал духът на св. Кирила и Методия, Климента, Ивана Екзарха и Симеона велики“⁶. Това разбиране на Щросмайер за българите се споделя напълно от друг бележит хърватски деец, Иван Кукулевич Сакцински, който настоява и българския народ да има свой представител в откритата югославянска академия на науките, за да бъде тя наистина средище на южнославянската мисъл и наука. И по-късно, когато прави предложение за откриване на университет в Загреб, Щросмайер отново изказва хубави мисли за българския народ, за развитието на културата на южнославянските народи. От неговото предложение към българския народ се възползват наши студенти в Загреб, а след Освобождението Иван Богоров, Иван Миладинов — потомък на братя Миладинови — искат съдействието му. „Аз съм роден в град Струга при Охрид (Македония) — пише Иван Миладинов на 10. I. 1889 г. — и съм от фамилията на познатите Ви двама братя Димитър и Константин Миладинови, които, както е известно на Вас, Ваше Преосвещенство, умряха в Цариград за чест и слава на българската писменост. . .

Аз, Ваше Преосвещенство, като потомък на двамата братя Миладинови, решил съм се да поема длъжността на моите чичовци Миладинови и да изпълня и довърша започнатото от тях дело. . . Но сиромашество и беднота ме принуждават да се обърна към Вас, Ваше Преосвещенство, ако е възможно да ме подкрепите с щедрата си помощ. . .“ моли той, за да завърши педагогическото училище в Лайтмериц (Чехия). Дали Щросмайер е удовлетворил молбата на Иван Миладинов, не може да се каже с положителност. Ала няма съмнение, че всякога при подобни случаи, и ко-

¹ Писмо на В. Д. Стоянов до Васил Друмев, Свищов, 30 юлия 1872. (Документи за историята на Българското книжовно дружество, стр. 274.)

² Иван Д. Шишманов, Владика Йосиф Щросмайер, Спомени от една лична среща, сп. Български преглед, V, кн. VI, 1899, стр. 39—80.

³ Стефан Юринич, Йосиф Юрай Щросмайер, СбНУ, кн. 22—23, 1926—1927, стр. 1—71.

⁴ T. Šmiciklas, Nacrt života i diela biskupa J. J. Strossmayera, Zagreb, 1906.

⁵ В сп. Зора, I, 1885, кн. 6, стр. 263—267, Вазов помества статията на Емил де Лавеле „Епископ Стросмайер“ и в специална бележка разкрива своето положително отношение към хърватския деец.

⁶ Цитирам по статията на Ст. Юринич, „Д-р Йосиф Юрай Щросмайер, епископ босненски, джаковско и сремски“, сп. Библиотека на Славянска беседа, I, 1906, кн. 2, стр. 27, Вж. цит. биография на Щросмайер, стр. 448.

гато се е застъпвал за българската култура, и когато е прочитал молби, като горната, той си е спомнял за младия и ентузиазиран книжовник Константин Миладинов, учудил го със силата на своя патриотизъм, с искреността на чувствата си. Затова и в своите писма до Българското книжовно дружество, до Славянска беседа, училища и отделни културно-просветни дружества, които след Освобождението му изказват искрената благодарност на българския народ за неговите несъмнени заслуги към възраждането му, той счита за свой дълг да каже: „Честуването на моята 40-годишна епископска дейност ми е скъпо още и за това, защото ми доказва, че идеята за солидарност и братско сътрудничество завладява все повече и повече цялото славянство. . .“; „Благодаря от сърце за приятелския поздрав. Радвам се, че хубавият български народ не е забравил своите първи поборници-мъченици братя Миладинови. Те са запознали останалите славянски народи с прекрасните български народни песни. . .“: „Напредъкът на българската книга ми е еднакво скъп, както и напредъкът на хърватската книга. . .“ — изповядва той в писмата си до Книжовното дружество. Тези и други подобни изказвания на Шросмайер не са само отговор на признанието и благодарността, която Константин Миладинов му отдава в предговора към сборника „Български народни песни“. Те са и отговор, и оценка на извършеното от братя Миладинови книжовно дело, и своеобразен отглас на онова движение от миналия век, което обединяваше усилията и мечтите на южнославянските народи за културен напредък и изграждане на братско единство в борбата срещу общия им враг.